

*Nationale Vereniging van
Kleuterscholen op basis van Rudolf
Steinerpedagogie in België*

Ontwikkeling van de moraliteit bij het kleine kind

Voordracht door Christine Gruwez
Wilrijk, Woensdag 18 oktober 2006

Het is nog nooit zo goed geweest als nu!

Toen jullie daarnet school per school rechtstonden zag ik als in een visioen kinderen staan, al die kinderen die aan jullie toevertrouwd zijn, en het waren er heel wat. En dat visioen ging verder toen Klaar het verslag bracht over wat er wereldwijd gebeurt, want het wordt nu wel duidelijk dat de aandacht voor het kleine kind een wereldwijde beweging aan het worden is, toen ook die centra werden vernoemd waar projecten lopen, zag ik ook daar kinderen staan. Dit wijst erop wat verder onze gevoelens daar tegen mogen zijn, dat het voor het kleine kind en het kind in het algemeen in deze tijd beter gaat dan ooit. Dit moet ik even vooraf zeggen als een tegengewicht voor de rest van het verhaal. Het is voor de kinderen nog nooit zo goed geweest als in deze tijd wat wij verder ook allemaal mogen vaststellen. Waarom ik dit zo stellig durf te beweren, is juist met deze aandachtsvragen, dat deze beweging wereldwijd uitdijt en dat mensen aandacht krijgen voor het eigene, voor de typische situatie van het kind.

Ik denk dat het heel goed is hierbij stil te staan zonder dat dit het thema moet worden voor deze ochtend, dat dit in de mensheidsgeschiedenis een volkomen nieuw gegeven is. Met nieuw bedoel ik is iets van de laatste 250 jaar en in het licht van de mensheidsgeschiedenis, weet u dat 250 jaar nauwelijks iets voorstelt. Dit is dus werkelijk nieuw. Was die aandacht er dan niet vroeger voor het kind? Toch wel maar er was wel geen aandacht voor de eigenheid van het kind, het kind als kind. De rechten van het kind zijn pas ontstaan in de 2^e helft van de 20^e eeuw. Een pedagoog uit het midden van de 20^e eeuw, Janusz Korczak (<http://korczak.com/Biography/kap-0.htm> of <http://www.korczak.nl/2004/index.html>), vat dit samen als het recht van ieder kind om kind te kunnen zijn. Dit recht noem ik de volledige nieuwe situatie in de ontwikkeling van de mensheid.

Wat is moraliteit?

Moraliteit nu, is toekomstwekkend, moraliteit wijst naar de toekomst, ook dat is nieuw. Hoe verder je in het verleden teruggaat, merk je dat moraliteit vast lag, het lag op voorhand al vast, was al lang geleden gevestigd en dat we daar normen en waarden uit putten. Nu het gaat over een situatie waarbij moraliteit openingen maakt naar de toekomst die nog niet ingevuld is, ook daarin speelt het kind en alles wat ons verbindt met het kind als kind, een grote rol. Als je de vraag stelt wat betekenen kinderen in onze westerse samenleving? Samengevat kun je stellen dat kinderen dragers zijn van de toekomst en dat ze daarom die verwachtingen en hoop aan ons stellen, daarom zijn kinderen die kind mogen zijn ze ook zo kostbaar en onvervangbaar in onze samenleving. Ze maken toekomst mogelijk. Een kanttekening hierbij, om aan te tonen dat dit nog in volle ontwikkeling is en dus nog niet af, als je voor jezelf het beeld hebt van deze drager van toekomstpotentie, van wat de toekomst nog allemaal in zich bergt aan mogelijkheden, dan zou je bij dat gevoel een bijkomend gevoel kunnen hebben dat je denkt dat dit nu toch het meest universele is dat met het kindzijn samenhangt.

En dat is nu nog niet het geval in de hele wereld.

Het is niet zo dat het voor alle mensen het zo gegeven is dat kinderen dragers zijn van toekomstmogelijkheden en dat ze daardoor zo kostbaar zijn en onvervangbaar voor een samenleving. Twee voorbeelden hiervan : in China heerst er nog de beperking op het aantal kinderen. Als je om je toekomst te vrijwaren het aantal kinderen beperkt, zie je dat daar een tegenstelling ontstaat: als grote natie zorgen we er voor om onze toekomst te vrijwaren door zo weinig mogelijk kinderen te hebben. Als je meer dan 1 kind hebt, wordt je getaxeerd. Dit is maar één aspect van wat zich in China voordoet, er is nog iets heel anders wat zich voordoet in China, dat de ouders belangrijker zijn dan het kind. De jonge volwassenen staan voor de moeilijke keuze om wat ze verdienen nu eerst aan de ouders te geven, zoals de moraliteit het verwacht, dat je eerst voor je ouders zorgt en dat je dan pas aan kinderen denkt. De zorg voor de ouders is belangrijker dan de zorg voor het kind.

Een ander voorbeeld is in India, in het zuiden van het land, kinderen geboren worden om het leven van de ouders mee te voorzien. Kinderen worden niet geboren omwille van zichzelf. Het is bij uitstek de situatie waarbij aan kinderen het recht wordt ontzegt om kind te zijn. In veel gevallen daar in Indië worden bij de geboorte van meisjes, deze baby's onmiddellijk gedood door de moeder zelf omdat dit de toekomst van het gezin in het gedrang brengt. De economische draagkracht laat het niet toe om meisjes op de wereld te brengen.

Wat voel ik daarbij?

Ik weet niet of je ook zo'n gevoel hebt als je met je kleine kinderen of kleinkinderen, beginnende peuters kan samenzijn, en ik zie wat het kind allemaal met zich meebrengt en wat het kind vertegenwoordigt, dat roept voor mij vaak ook alle andere kinderen op niet in persoon, maar als een soort beeld, zoals ik ook had bij het begin deze ochtend. Het is heel moeilijk om dit te durven toelaten, dit besef dat zoveel kinderen niet alleen ver weg maar soms ook heel dichtbij in de buurt aan allerlei vormen van mishandeling en uitbuiting zijn blootgesteld. Er rust hier evenwel nog een groot taboe op. 1 op 6 kinderen zouden in Nederland en België aan mishandeling en misbruik worden blootgesteld. Door even een paar uren met mijn eigen kleinkinderen bezig te zijn of u met de kinderen die jullie zijn toevertrouwd, en je beseft wat dit aan een kind allemaal zou kunnen doen, dan opent zich iets wat met de moraliteit te maken heeft. En wat je niet aan een kind kunt doorgeven of op een kind kan laten rusten, maar dat dit een opgave wordt voor de begeleider om dit mee te kunnen dragen. Waarmee ik wil zeggen dat het niet volstaat dat we toezien dat de aan ons toevertrouwde kinderen het zo goed mogelijk hebben, maar het kan verdergaan en ook dat is in die groeiende wakkerheid en aandacht voor het kind, dat je het niet beperkt tot die kinderen maar zonder dat je voor alle kinderen in de wereld iets moet ondernemen, dat valt buiten onze mogelijkheden, waardoor het besef leeft van het lot van vele kinderen wereldwijd. Dit kan je in jezelf als een aandachtsmoment of bezinningsmoment meedragen.

Wereldomvattend

Hiermee heb ik iets over globalisatie gezegd: geen enkel kind wat zijn situatie ook mag zijn is per definitie een geval op zich. Alles heeft met alles te maken. Wat hier gebeurt heeft effect ergens anders op de wereld ook vaak onzichtbaar. Wat kinderen betreft is dit wel het meest in het oog springend. Als kinderen het hier goed hebben wat betekent het voor kinderen aan de andere kant van de wereld? Dat betekent ook globaliteit. De speelgoedjes die hier komen zijn heel vaak door kinderen aan de andere kant van de wereld gemaakt. Dit moet in het besef binnentreden dat dit met elkaar verbonden is dat dit geen aparte situaties zijn. Dan ontstaat misschien het gevoel ja maar hier hebben de kinderen het toch goed. Daar stel ik mij ook vragen bij. Ik spreek nu in het algemeen voor de Westerse wereld en niet zozeer over de kinderen die u toevertrouwd zijn, daar ben ik zeker van dat die het goed hebben. In een land als India worden kinderen van 4, 5 of 6 jaar uitbesteed, verkocht aan een werkgever, opdat ze

geld kunnen opbrengen om de schulden van het gezin mee te helpen afdragen. De levenssituatie van het gezin laat het niet anders toe. Hoeveel kinderen worden hier niet uitbesteed op een heel andere manier, ook omdat de levensstandaard van het gezin zijn eisen stelt. Kunnen in beide gevallen deze kinderen aanspraak maken op hun grondrecht om kind te kunnen zijn, in het geval van kinderarbeid (duidelijk niet) of in andere gevallen van uitbesteding zoals in het Westen? Een vraag.

Kinderen in relatie tot de toekomstdimensie die met moraliteit samenhangt.

Een Zwitsers pedagoog schreef in de brochure van de conferentie in Brussel over het kind, een paar jaar terug, dat kinderen die geboren worden allemaal hetzelfde motief hebben en dit is al duizenden jaren zo, “ieder kind komt op de wereld met het verlangen te kunnen tonen dat het goed wil zijn” en het belangrijkste hierbij is dit kunnen tonen. Daar kom ik later nog op terug.

Ik wil daar onmiddellijk tegenover stellen dat kinderen geen moraliteit kennen. Kinderen en moraliteit hoort nog niet samen. Om dit te verduidelijken moet ik nu iets over moraliteit zeggen.

Verschuiving in de moraliteit

Er is zeker geen toename van criminaliteit, alleen in de media wordt dit zo naar voren gebracht. In dat opzicht is er niets veranderd ten opzichte van vroeger. Daar gaat het niet om. Wat niet aan het veranderen is zijn de morele normen en waarden maar wel de manier waarop die tot stand komen, gelden en functioneren in de samenleving. Hoe dat zat tot nu toe met die morele waarden wil ik toelichten aan de hand van de schilderkunst. De middeleeuwse schilderskunst in het Westen die grote altaarbeelden zijn altijd volgens hetzelfde patroon geschilderd: het centrum met de madonna, of een andere religieuze component en daarrond heiligen martelaren, gewone mensen en engelen. Dit beeld geeft weer hoe vroeger moraliteit werkte. Dit vertrok vanuit het centrum en het centrum was niet de mens zelf maar iets wat boven de mensen uitging, de religie. Dit was de bron van de moraliteit en iedereen verhiel zich daar tegenover. De normen en de waarden vertrokken vanuit dit centrum. Ook degene die koos om zich niet volgens de normen en waarden te gedragen verhiel zich tegenover dit zelfde centrum. Als je zei ik doe mee of ik doe niet mee, in beide gevallen verhiel je je tegenover dit zelfde centrum. Als je dan nu zegt dat de moraliteit afneemt in onze westerse wereld, moet je nauwkeuriger zeggen dat wat aan het verdwijnen is, is dat de moraliteit vanuit het centrum werkt of je dat nu religie noemt of een andere instantie en ieder daar tegenover zijn eigen verhouding bepaalt. Dat is aan het veranderen, niet de moraliteit als dusdanig. Moraliteit begint nu in het centrum van elke mens afzonderlijk. Dat is nu de verandering. Er was ooit een gemeenschappelijk centrum, dit centrum functioneert niet meer of gaat steeds minder functioneren en wat begint te functioneren maar nog niet voluit functioneert is het centrum in iedere mens afzonderlijk van waaruit een nieuwe vorm en manier van morele code kan ontstaan. Als je hier nu bij stil staat dan wordt het duidelijk waarom een kind niet tot moraliteit in staat kan zijn in die veranderde vorm omdat een kind geen centrum heeft van waaruit het zijn morele norm kan ontwerpen, zoals langzamerhand een volwassene dat nu wel in staat is. Een kind verwacht van een volwassene zekere normen en regels.

Het veranderingsproces

Nu kom ik op het punt dat belangrijk is: de verandering in de manier van de volwassene om tot moraliteit te komen. Moraliteit moet uit mezelf komen en niet uit het conformeren aan dit wat doorgegeven is. We voelen dat we die weg moeten gaan, die kant op. Aan de andere kant kan je ook niet aan een kind zeggen van wacht even ik ben nog aan het ontwerpen en bepalen wat de waarden en regels zijn. Dit werkt niet. Een kind moet duidelijkheid hebben wat de leeftijd ook is. Maar waar ligt nu voor een kind het aanvoelen van moraliteit. Het voelt en

leeft de moraliteit om hem heen, het leeft de mate waarin je als volwassene op weg bent naar die nieuwe vormen van moraliteit. Je zou kunnen zeggen dat dit het kind het gevoel moet geven van ik weet het zo goed niet meer. Dat is wanneer je naar het resultaat zou kijken van zo'n proces. Het kind beleeft dit op zoek zijn in jezelf naar die nieuwe vorm. Als dit er is en er worden daarnaast ook duidelijke regels aan het kind meegegeven dan voelt het kind dat die twee naar elkaar toe werken en het kind voelt zich daar goed bij. Als het alleen maar opleggen van regels is en jezelf als volwassene nog niet in het proces bent, werkt dit op het kind heel anders dan wanneer je in het proces bent. Het kind verlangt dus naar beide om dit ook zo te kunnen beleven. Wat beleeft het kind en wat is die nieuwe vorm van moraliteit waarbij je opzoek gaat in jezelf. Dit betekent dat je niet meer uitgaat van de zekerheden, je gaat op zoek. "Zoals bv bij het huilen van een baby zegt men dat je daar niet altijd onmiddellijk gehoor aan moet geven, maar ikzelf voel dit zo niet." Het kind voelt jouw onzekerheid en deze schuift voor die regel. Hoe vind je daar nu een weg in. Het is niet zo dat je daar zeker moet in worden. Als je vragend wordt in jezelf komt er een soort ruimte in jezelf vrij, en die ruimte maakt dat het kind daar een beginnende moraliteit aan beleeft, wat ook de regels mogen zijn van wat het mag en niet mag. Voor wie daar nog geen ervaring mee heeft, probeer dat eens om te zien hoe anders dit werkt op een kind.

Een voorbeeld van een eersteklasser

Dit kind kwam altijd 's morgens de klas binnen als lag er bij de deur een drempel waarover het al struikelend de klas in ging met heel veel gebaren er omheen. De juf in kwestie had al verschillende keren gezegd "kun jij niet gewoon binnenkomen" en "ik wil niet dat je zo binnen komt." Tot zij ten einde raad bij iemand te rade ging die zei of ze dat niet een keer vanuit zichzelf kon verkrijgen, zonder dat die irritatie al op voorhand werkt. En zonder dat je van 's morgens al met de gedachte en spanning zit van hij gaat weer zo binnenkomen ik voel het al. Zou je dat niet kunnen terughouden dat is waar je zoekend wordt en vragend wordt en dat schept ruimte. En dat probeerde ze ook met veel moeite weliswaar maar ze stond er op een morgen zonder echt te weten hoe het kind zou binnenkomen. En hij kwam binnen, maar eigenlijk kwam hij niet binnen. Hij stond aan de deur en ze keek hem aan en ze voelde dat ze heel anders keek alsof haar ogen anders in haar aangezicht zaten, want die voelden heel anders aan. En hij zei ik ben Koen en zij zei "en dat weet ik" en dat was het. Het is nooit meer voorgevallen dat hij zo als voorheen binnenkwam. Achteraf kan je dan gaan vragen waar was die drempel? Het was niet dat het kind niet wist dat het dat niet mocht, het zocht enkel de ruimte om te kunnen gehoorzamen. Het kind gehoorzaamt graag als er zo'n ruimte is. Bij peuters en kleuters kun je aan de lichaamsuitdrukkingen zien dat ze er deugd van hebben als ze gehoorzaam doen wat van hen gevraagd is. Daarbij is de ruimte van wezenlijk belang en in mindere mate de regels.

7 jaarsperiodes

In de eerste 7jaarsperiode weten we dat het kind leeft vanuit de overtuiging "de wereld is goed", vervolgens wordt "dit de wereld is schoon", en vanaf de puberteit is dit "de wereld is waar". 3 oude deugden die teruggaan tot Plato. Wat moet ik daar nu mee? Wel laat ons eens kijken wat goedheid is. In het kader van de vroegere vormen van moraliteit: je moest een goede daad stellen, maar als kind wist je helemaal niet wat een goede daad was. Je kreeg een aantal voorbeelden aangereikt en die kopieerde je. Maar je had nooit het gevoel dat dit een goede daad was. Je deed maar wat na. Het motto "de wereld is goed" heeft niets te maken met het stellen van een goede daad. De toekomstige vorm van moraliteit is niet een goede daad te stellen maar wel de manier waarop je in de wereld bezig bent. Dat bepaalt de goedheid dat je als volwassene zo in de wereld bezig bent in je dagdagelijkse kleine dingen die talloze keren herhaald worden, dat je die zo doet dat er een soort bewustzijn uit spreekt

voor de grotere samenhang voor het groter geheel. Wat je ook doet, je doet het met het oog op het geheel. En dat beweegt een kind en neemt het ook waar. Dit kan heel uitdrukkelijk zijn maar het kan evengoed liggen in de manier waarop je een appel schilt. Dit hoeft geen theater te zijn, het is iets dat zich in jezelf afspeelt een stuk bewustzijn dat die appel een onderdeel is van een veel groter geheel. Je behandelt de appel niet als een ding dat vlug snel klaar moet gemaakt worden, want dan maak je van de appel iets wat hij niet is, een ding, terwijl de appel een levend organisme is. Als je dus tot in je kleinste gebaren af en toe iets tot uitdrukking kunt brengen en laat blijken dat je oog hebt voor dat groter geheel waar we allemaal in zitten, ervaart het kind hieraan dat de wereld goed is. Want het kind komt uit de diepe verbondenheid met de wereld van het groter geheel. De wereld van oorsprong is juist die verbondenheid. Het hele proces van groeien is er op gericht dat het kind zich uit die oorspronkelijke verbondenheid zal moeten losmaken ooit. Het kind verwacht tijdens de eerste 7 jaar dat het nog altijd kan beleven hoe alles met alles samenhangt zoals het was in die wereld waaruit het vandaan komt. En dat is de goedheid van de wereld.

Nog een voorbeeld

Ik heb ooit een verhaal gehoord dat een zeer grote indruk op mij achterliet, ook al speelde dit zich af met iets oudere kinderen in de lagere school, waar er een kind kwam met een leugenachtig verhaal. Volgens de oude normen van moraliteit mag dat niet. Je mag niet liegen. Als dit echter zo wordt geponeerd wordt het kind voor een stuk uit het grotere geheel gehaald en apart gezet: dit kind is een leugenaar. Om het kind toch in het grotere geheel opgenomen te laten blijven kreeg de leraar vanuit zijn pedagogische inspiratie het idee dat de verhalen die opgetekend werden en waarbij dan nog een tekening gemaakt werd, werden bewaard in een kaft in de kast: voor de ware verhalen was er een kaft op een bepaalde plaats en voor de onware verhalen was er een andere kaft op een andere plaats en dit werd een ruime periode zo bijgehouden. En op een dag toen het kind weer met een leugenachtig verhaal kwam, stelde de leraar nu de vraag en waar gaan we dit verhaal nu opbergen? En het kind wees de plaats aan van de onware verhalen, en het gaf daarmee aan dat er in hem iets opengegaan was voor die situaties, zonder dat in de samenhang met het grotere geheel iets ingrijpends was moeten gebeuren. Ik heb altijd uit dit voorbeeld veel inspiratie gehaald omdat je merkt dat het niet nodig is om met de kinderen zo om te gaan dat je hen uit dit grotere geheel weghaalt om hen moraliteit te laten beleven. In tegendeel als je hen kan laten beleven dat er in hun hele doen iets niet goed is, en je kan hen in het grotere geheel houden, dat werkt veel dieper voor een kind.

Een tip

Een andere tip is dat wanneer je het hele gebeuren in de klas niet meer bij elkaar hebt, helpt zingen om de samenhang terug te herstellen. Zingen is een wondermiddel bij de kinderen. Vooral jonge kinderen ervaren bij het zingen dat ze in een groter geheel in de kosmos opgenomen zijn.

Die goedheid is objectief.

Dit zie je misschien niet onmiddellijk. Objectief is ook wel een beladen woord, er kleeft iets aan vast. Met objectief bedoel ik als die vormen van goedheid in kinderen kunnen gaan werken en beleefbaar worden voor kinderen is het zo dat je daar zelf objectief niet tussenkomt. Het geheel, de samenhang, de dingen terug in een groter geheel plaatsen, jij doet dat en alleen jij kan dat doen als je met kinderen werkt, maar jij zit daar zelf niet tussen. Je kan je niet voorstellen hoe bevrijdend dit is voor een kind een volwassene te zien die dingen op hun plek weet te zetten. In het hele dagdagelijkse, in de heel materiële dingen, kinderen die graag hebben dat de dingen op dezelfde plaats staan, heeft vaak ook daar mee te maken.

Volwassenen die dat gewoon doen met een objectieve kwaliteit zonder dat daar nog een heel verhaal van jezelf aan vasthangt, maar gewoon doen, simpel weg, werkt heel bevrijdend, kan voor het kind een hele nieuwe bewegingsmogelijkheid en –ruimte openen. Ik wil de beleving van het objectieve, het goede voor het kleine kind de peuter en de kleuter nog even toelichten.

Het kleine kind beleeft de moraliteit om zich heen door het betasten.

Voor het hele kleine kind is de tastervaring zeer belangrijk. Met het tasten kan het kind ervaren of het opgenomen is in het grotere geheel of buitengesloten wordt. Als het kind koud heeft voelt het kind zich niet opgenomen in het grotere geheel. Als je het kind vasthoudt en je bent gehaast en denkt ik moet nog dit en dat doen, zonder dat je het in de gaten hebt in de manier van het vastpakken ervaart het kind dat het niet helemaal wordt opgenomen. Door de druk en de spanning treedt er een soort verharding op in je lichaamstaal. Wij voelen dit niet (meer) maar het kind voelt dit wel aan. Kinderen die nog niet zelf kunnen eten, als je die eten geeft, als het snel moet, het eten is dan wel binnen, maar een kind voedt zich evenzeer aan wat het kan tasten in zijn omgeving. Ik weet niet of je beseft hoe een klein kind je gebaren waarneemt. Niet alleen de gebaren naar het kind toe, daar kan je nog een stukje bewustzijn hebben, maar bijvoorbeeld gewoon de manier waarop je iets op tafel zet. Het kind voelt daar de aan- of afwezigheid van moraliteit. Het heeft te maken of je in je gebaren iets tot uitdrukking brengt dat je betrokken bent in een groter geheel of dat je helemaal in je eigen wereldje zit met je schema en de dingen die je moet afhandelen. Dat verschil ervaart het kind ogenblikkelijk. De manier waarop de gordijn opengetrokken wordt, of de klank van je stem, al deze dingen zijn elementen waar bij het kind moraliteit wordt aangelegd en een keer dat je er bewust van wordt, gaat er ook voor jezelf een hele nieuwe wereld open. Het geeft aan de menselijke gebaren iets van de oorspronkelijke sacraliteit terug. De sacraliteit van het gebaar van een schotel met eten op tafel zetten itt tot het neerploffen. Dat zijn oeroude gegevens van de mensheid waar iets van de sacraliteit van de verbondenheid met iets groters dan jezelf uit kan spreken. Op dit vlak kan dus het kleine kind moraliteit gewaar worden om dit dan later in zichzelf tot ontwikkeling brengen.

Bij een peuter telt de aanraking met je blik

Bij een peuter gebeurt hetzelfde maar niet meer in de onmiddellijke tastervaring en alles wat met de gebaren samenhangt. Als je een peuter waarneemt wanneer hij van alles doet dan zal je merken dat hij steeds kijkt als wil hij nagaan of je het gezien hebt. In je blik kan je dan iets tonen dat je het gezien hebt en op dat ogenblik voelt hij zich weer in de grote verbondenheid. Hij voelt de samenhang terug. En dat is genoeg. Hij vraagt niet om met hem bezig te zijn, hij vraagt gewoon “heb je gezien waar ik ben, heb je gezien wat ik doe?” Als je dat met een bepaalde blik kan beantwoorden, kan het eindeloos doorgaan en kan hij weer iets anders verzinnen en dan moet je wel weer in de buurt zijn om hem te laten merken dat je hem ziet. Je kan ook merken dat peuters die wanneer ze hun gebied wensen te verleggen naar de keuken waar jij dan bezig bent en waar ze in de kasten kunnen zitten en op knoppen kunnen drukken en je hebt daarvoor voldoende de momenten hebt gehad waarbij je lang genoeg hem de tastervaring van je blik hebt kunnen geven dan zie je dat hij het daar wat verder nog wat langer uithoudt zonder dat je moet zeggen dat hij daar niet in de keuken mag komen omdat het er te gevaarlijk is. Als hij genoeg die blik van jou is kunnen gewaarworden kan hij nog een hele lange tijd in dat veld van die blik bezig zijn.

Bij de kleuter de taal.

In het woord kan je ook zoiets laten verschijnen dat er een betrokkenheid is in het groter geheel. Kinderen zijn eigenlijk verliefd op taal, op de klanken en houden ervan om die woorden nog eens te kunnen horen. En ze verwachten daar geen uitgebreide verklaringen bij.

Er kunnen hele subtiele spelletjes ontstaan bij kleuters, waar een woord van hen en een woord van jou een soort ontmoeting doet ontstaan een soort speelse tastervaring.

De ruimte nodigt uit om te luisteren

Afrondend als we die weg naar de nieuwe moraliteit bewandelen dan komt er daarbij een ruimte vrij in ons en dan kunnen we die ruimte benoemen, je kan die ruimte bij de volwassenen zien als een soort vrijheidsruimte (wat niet betekent dat er naar believen van alles kan gebeuren) waar mogelijkheden in werkelijkheid kunnen overgaan. En het kind kan dan als eerste hier dankbaar in ontwikkelen en zijn eigen mogelijkheden in die vrijheidsruimte kunnen laten overgaan. Je kan dit ook een luisterruimte noemen, die plek in jezelf opzoeken waar je bij jezelf bent en kunt blijven en waarbij je deze niet op voorhand vult met alles wat je weet dat mensen weten of denkt te moeten verwachten, maar waar je alles wat nog komt openhoudt, daardoor dat je tot jezelf komt en luistert en ik kan mij voorstellen dat je langzamerhand dat in jezelf begint te ontdekken dat je die mogelijkheid draagt om te luisteren dat je dingen zou kunnen vernemen waar je geen vermoeden van had, die eigenlijk tot die samenhang behoren. Je kan een kind ook in zijn samenhang beluisteren. Je hoeft daar de ouders bij dat proces niet te betrekken, die zitten ook in dat zelfde proces. Het gaat erbij dat je over en weer dingen kunt ervaren. Als het over die nieuwe moraliteit gaat zijn zowel de ouders als de pedagoog zoekende. Niets zou zo erg zijn als er tussen leraar en ouders iets zou ontstaan wat de moraliserende kant uitgaat waarbij men tot bepaalde bevindingen komt die niet kunnen, waardoor men de vrijheidsruimte van een van de partijen gaat bezetten. Men moet tot een uitnodiging komen om naar mekaar te luisteren vanuit die wederzijdse vrijheidsruimte, zonder dit bij voorbaat vanuit zij het pedagogische of andere hoek ingevuld wordt.

Dit is ook religiositeit : het bewust beleven van je verbondenheid met het groter geheel zonder dat je hierover moet praten met de kinderen, maar het gaat hem veeleer over de manier waarop je een deur open of dicht doet.

Gebundelde antwoorden op de gestelde vragen:

Eerst nog even kijken naar die ruimte die ontstaat. In feite komt dit neer op een stuk ervaring, bevoorbeeld in situaties waar je machteloosheid voelt en je het echt niet meer weet wat je kan doen. Dan ga je toch nog zoeken wat je eventueel nog kan doen. Onmacht werkt in je zelf en in je ziel zodanig dat je dat niet kan houden. Voortdurend roept onmacht in jou: doe nu toch iets. Naast het zoeken van oplossingen is er nog een andere mogelijkheid dat je in je onmacht gaat staan, je ondergaat je onmacht, bewust de onmacht dragen wetende dat je niets kan doen maar toch erbij wilt blijven. Bijvoorbeeld een zwaar zieke waar je niets kunt voor doen en waar je toch bijblijft. De onmacht blijft, de pijn blijft, maar je gaat je onmacht dragen. Om dragend te worden in jezelf moet je contact maken met jezelf, moet je een soort innerlijke rust in jezelf kunnen veroveren, zodat je weet waar je bent vanbinnen en er ook kan blijven. Dit contact proberen aan te houden in jezelf. Telkens wanneer je dat doet, blijkt dat je door deze innerlijke beweging te maken je al je vragen, zorgen, vooroordelen inrolt. En als je iets inrolt komt er ruimte vrij, een veld waar mogelijkheden kunnen ontstaan waaraan je voordien nog niet had kunnen werken.

Om het duidelijk te stellen dat die ruimte vrij komt is een daad van het ik, alleen het ik kan zich in die zin op zichzelf zo terugtrekken en zich zo bundelen dat er ruimte daardoor ontstaat. Dat is een activiteit van het ik. Dit hoort dus bij de levensfase na de puberteit. In die ruimte kan iets gaan werken, het etherische kan er veel sterker verbindingen gaan aanleggen, het etherische is bij uitstek dat veld waardoor we allemaal met elkaar verbonden zijn. Ook al merk je dat niet, ben je je er niet van bewust, het etherische is een gemeenschappelijk veld waarin we allemaal vertoeven. Bij kleuters speelt dit bijvoorbeeld bij het dragen van de

stemming die er op dat ogenblik is. Met stemming bedoel ik dan niet de zielestemming maar eerder wanneer er met plezier gespeeld wordt en het deugd doet waar de kinderen mee bezig zijn dat is de stemming. Het etherische kan die stemming vervoeren kan die stemming dragen en doen uitbreiden. Dit als voorbeeld zonder hiermee eigenlijk iets gezegd te hebben over het etherische.

Omgekeerd gejaagdheid en haast maakt opening, scheuren of gaten in het etherische veld en trekt het uiteen. Daardoor verandert de stemming. Een kind kan zelf nooit gehaast zijn, als het gehaast is komt dit door de stemming uit de omgeving. Maar een kind kan zich niet haasten. Als er nu echter een gedragen stemming van rust heerst in de klas en er komt plots een kind binnen dat uit een gehaaste stemming komt, dan kun je die ruimte terug groter maken vanuit je zelf zodat het etherische terug kan vloeien en die opengemaakt plekken kunnen gedicht worden en gevuld worden. Die ruimte die ontstaat en verdwijnt daarbij is het niet goed dat we onszelf onder druk zetten dat we dit van 's morgens tot 's avonds moeten kunnen. Soms lukt het één keer op een hele dag maar dit is genoeg, dat werkt zo door. Een middel of kneepje is dat voor dat je met je werk begint, voor je in de dag staat, jezelf al eens de kans geeft om die ruimte in jezelf op te zoeken, om die te doen ontstaan door jezelf te vinden en je nog te laten meetrekken in alles wat nog gaat komen, dat je aandachtskracht nog even bij jezelf blijft en dat draag je voor een stuk mee door de dag zelf wat er dan ook nog moge gebeuren. Je draagt op die manier reserve mee, voorraad wat beter is dan op het moment zelf dit te moeten doen. Die reserve geeft je een heel andere startmogelijkheid.

Het kind is goed, daar ben ik volledig mee eens. Omdat het goed is wil het dit kunnen tonen en daartoe heeft het ruimte nodig. Als er geen ruimte is, kan het kind zijn goedheid niet tonen. En de plek van zijn moraliteit die nog ontwikkeld moet worden, maakt dat het kind nood heeft om af en toe in de loop van een week, van een maand in de gelegenheid te komen om te kunnen tonen dat het goed is. Het bijzondere is dat je dit niet kunt organiseren. Als jij wakker bent, doet zich zo'n moment wel voor. Dit vraagt alleen maar dat de voorwaarden er zijn, wat wel het allermoeilijkste is. Als je er wakker voor bent kan die ruimte er zijn.

De tastervaring gaat zich metamorfoseren via o.m. tasten met de ziel via sympathie en antipathie. De tastervaringen spelen zich in een ander gebied af bij het kind in de ziel. Bij de pubertijd wordt dat de behoefte van de tastervaring van het ik: ik wil mezelf leren kennen en via het leren kennen van de andere leer ik mezelf kennen. Bij de puber is die drang er wel, de intentie, het moet wel nog ontwikkeld worden. De puber kan zichzelf ontzettend opgesloten voelen in zichzelf, al die ruimte die voordien te ervaren was valt weg. Dit geeft soms het moeilijke gevoel weer, waar het wringt en tegenklinkt.

De totstandkoming van de nieuwe moraliteit.

Het is goed om te beseffen dat we nog maar pas begonnen zijn met die proces en dat nog niet alle mensen in dit zoekproces zijn ingestapt. Dit hoeft ook niet. Het moet met alle mensen mogelijk zijn. Je moet dus ook niet gaan selecteren. Mensen die bv tot de islam behoren, daar werkt dat centrum nog zo sterk en functioneert het (nog). Van daaruit kunnen allerlei principes komen en regels voor het kind. Die moraliteitsvorming vanuit het centrum maakt ook dat het kind nog niet het recht heeft verworven om kind te mogen zijn. Het moet zijn plaats nog verwerven in en mee onderdeel worden van die gemeenschap. Het eigen zoekproces in die nieuwe moraliteit impliceert ook niet dat er geen vaste regels mogen zijn in het kleuterhuis. Alleen komen die in een ruimtegebied dat je zelf doet ontstaan. Het is dus niet of/of regels of ruimte, nee het is en/en. Maar als het alleen maar regels zijn dan is die vrijheidsruimte er niet. Je gaat wel opzoek naar je eigen centrum.

Als ouder herinner ik me dat ik wanneer mijn zekerheden op de proef werden gesteld ik probeerde dit te ontwijken. Wie stelden mijn zekerheden op de proef, dat waren de leerkrachten van mijn kinderen. Je moet dan als ouder de oertwijfel “ben ik wel goed als ouder” kunnen toelaten. Een leraar kan hier ook hulp zijn als hij zegt ja maar het zit goed met je kind. Dan kan een ouder ook zijn verhaal eens kwijt. Steiner duidde op de driehoeksverhouding bij de start van een school: er is een kind en de ouders zeggen het is van mij en de leerkracht zegt het is van mij. Het kind kan mij verbinden. Je wordt ouder omwille van het kind, je draait de rol om. Als ouder ben je het voorwerp van hun liefdeskracht anders was je geen ouder geworden dit werkt met de sympathie. Bij de leraar ligt het anders, ze moeten het kind in de ontwikkelingsstroom brengen en dit werkt via de antipathie. Begrijp me niet verkeerd, antipathiekrachten wil zeggen de weerstanden bieden binnen die ruimte dat het kind wakker kan worden. De ouder is door het kind gekozen en de leerkracht niet, de school is door de ouder gekozen. Dit geeft een basiszekerheid.

De groep en het individu

Ik bewonder nog steeds hoe de leerkrachten van de BEBO tegelijk de hele klas te zien en elk kind afzonderlijk. Hoe kan dat? Steiner geeft aanwijzingen door bv elke avond elk kind afzonderlijk op te roepen. Je gaat ieder kind in jou dragen langzamerhand. Hoe het concreet in de klas afspeelt daar voeg je dan elementen aan toe. Terugverwijzend naar het beeld van bij het begin, al die kinderen die door jullie gedragen worden. Ik ervaar daar geen tegenstelling voor de kleuters en de lagere school, maar je moet er wel iets voor doen om die tegenstelling niet te laten spelen.

Machteloosheid en wereldrealiteit.

Hoe draag ik het kind? Is het leitmotiv van de opvoeding. Van het fysieke dragen gaat dit over in het innerlijke dragen om later zelfdragend te kunnen zijn. Als je als volwassene zelfdragend bent, voelt het kind zich daardoor gedragen. Op deze wijze kan je ook voor andere kinderen in de wereld zorgen door ze innerlijk te dragen. Fysisch verandert er niets onmiddellijk, maar toch verandert er iets op het vlak van de etherkrachten die over de hele wereld heen gaan. Als ik dragend kan worden in mezelf jegens een bepaalde situatie kan ik de gemaakte gaten mee helpen dichten.